

СЕРІКБОЛ ҚОНДЫБАЙ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ЭТНОМӘДЕНИ КЕҢІСТІГІНІҢ МИФОЛОГИЯЛЫҚ БЕЙНЕСІН ЗЕРДЕЛЕУ

Айтымова Мадина Қайратқызы

YESSENOV UNIVERSITY

1 курс магистранты

Ғылыми жетекші: А.Т.Жеткизгенова

Есенов университетінің қауымдастырылған профессоры, ф.ғ.к.

Қазақстан, Ақтау қ.

Қазақ халқының рухани әлемін, дүниетанымын, мәдени-мифологиялық кодтарын зерттеу – тәуелсіздік кезеңіндегі гуманитарлық ғылымның маңызды бағыттарының бірі. Осы тұрғыда Серікбол Қондыбай еңбектері ерекше орын алады. Ол қазақ мифологиясын тек ауыз әдебиетінің бір тармағы ретінде емес, тұтас этномәдени жүйе мен ойлау үлгісі ретінде қарастырды.

Ғалымның зерттеулері қазақ халқының әлемді тану тәсілін, кеңістік пен уақыт, табиғат пен адам арасындағы байланыстарды жаңа қырынан талдап, ұлттық мәдениеттің түпқазығын анықтауға бағытталды.

С. Қондыбай – Қазақстанда мифологияны дербес ғылыми бағыт ретінде қалыптастырған зерттеушілердің бірі. Оның «Арғықазақ мифологиясы», «Қазақ мифологиясына кіріспе» «Маңғыстау географиясы», «Маңғыстау мен Үстірттің киелі орындары», «Есен-қазақ», «Гиперборея: түс көрген заман шежіресі», «Маңғыстаунама», «Қазақ даласы және герман тәңірлері», «Жауынгерлік рух кітабы» атты еңбектері ұлттық мәдениеттануда жаңа бағыттың бастамасы болды.

Ол қазақ мифтерін жалаң ертегілік сюжет емес, дүниетанымдық модель ретінде қарастырды. Ғалымның пікірінше, миф – бұл халықтың әлемді бейнелеу және түсіну тілі, яғни этностың өзіндік философиясы.

С.Қондыбай Еуразия кеңістігіндегі мифтік жүйелерді салыстыра зерттеп, қазақ мифологиясының тамыры түркілік, сақ, ғұн және арийлік мәдени қабаттармен сабақтас екенін дәлелдеді. Оның еңбектерінде миф пен география, миф пен тіл, миф пен символ арасындағы байланыстар терең талданады.

Қазақ халқының этномәдени кеңістігі – тек географиялық ұғым емес, ол рухани кеңістік. Бұл кеңістіктің мифологиялық бейнесі халықтың табиғатқа, аспанға, жерге, суға, киелі орындарға деген қатынасынан көрінеді.

Қазақ халқының этномәдени кеңістігі – ғасырлар бойы қалыптасқан дүниетанымдық жүйе мен рухани тәжірибенің көрінісі. Бұл кеңістік тек

географиялық шекарамен шектелмейді; ол – мәдени, символдық және мифологиялық өлшемдерден тұратын рухани әлем.

Миф – халықтың әлемді бейнелі қабылдау тәсілі, ал этномәдени кеңістік – сол қабылдаудың материалдық және рухани көрінісі. Қазақ мәдениетінде табиғат пен адам, аспан мен жер, жан мен рух арасындағы байланыстар мифтік ойлау арқылы жүйеленіп отырған.

Этномәдени кеңістік ұғымы халықтың тұрмыс-тіршілігімен, сенім-нанымымен, тілдік және көркемдік тәжірибесімен тығыз байланысты. Бұл ұғымды кең мағынада алғанда – этностың өз болмысын, өмірлік кеңістігін, табиғатпен байланысын және мәдени жадысын бейнелейтін рухани арена деп түсінуге болады.

Қазақ халқының кеңістік туралы танымы ежелгі дүниенің үш қабатты моделімен тығыз байланысты:

- Жоғарғы әлем – Тәңір, Күн, Ай, аспан рухтары;
- Орта әлем – адамдар мекені, жер беті;
- Төменгі әлем – аруақтар, жер асты рухтары.

Бұл құрылым түркі мифологиясына тән әлемдік модельдің қазақ мәдениетіндегі көрінісі болып табылады. Осындай мифологиялық кеңістік түсінігі халықтың рухани координатасын анықтайды.

Қазақ этномәдени кеңістігі табиғатқа негізделген киелі ұғымдарға толы. Таулар, өзендер, бұлақтар, үңгірлер, шөлдер мен далалар тек географиялық нысан емес, рухани мағынаға ие киелі орындар ретінде қарастырылады.

Мысалы:

- Қаратау – ата-баба рухының мекені, тұрақтылық пен беріктіктің символы;
- Ұмай ана – аспан мен аналық бастау бейнесі арқылы өмірдің көзі;
- Бөрілі, Көкше, Желтау сияқты жер атаулары мифтік санада тотемдік және аспандық мағынамен астасқан.

Мұндай символдар арқылы қазақ халқы табиғатқа антропоморфтық және сакралдық сипат берген, яғни табиғатты адам рухымен теңестіріп, қасиетті санаған.

Мифологиялық кеңістік уақыттан бөлінбейді. Қазақ дүниетанымында уақыт циклдық сипатқа ие: күн мен түн, көктем мен қыс, өмір мен өлім бір-бірін алмастырып отырады.

Бұл циклдік таным жыл мезгілдерімен, жұлдыз қозғалысымен, табиғат құбылыстарымен тығыз байланысты болған.

Мысалы, *Наурыз* мерекесі – тек жаңа жылдың бастауы емес, уақыт пен кеңістіктің жаңаруының мифтік көрінісі. Осылайша, кеңістік пен уақыттың үйлесімділігі қазақ мәдениетінің тұрақты философиялық өзегіне айналған. Қазақ әдебиеті мен фольклорында этномәдени кеңістік – басты тақырыптардың бірі.

Эпостық жырларда (мысалы, «*Қобыланды батыр*», «*Алпамыс батыр*») – батырлар кеңістікті қорғаушы, киелі жердің иесі ретінде бейнеленеді;

Абай поэзиясында – табиғат пен адам арасындағы рухани үндестік философиялық деңгейге көтеріледі («*Жаз*», «*Қыс*», «*Желсіз түнде жарық ай*»);

М. Әуезовтің «*Абай жолы*» эпопеясында – қазақ даласы ұлттық болмыс пен рухтың символы ретінде көрініс табады.

Осының барлығы қазақ этномәдени кеңістігінің мифологиялық бейнесі – тек аңыздарда емес, көркем әдебиет пен күнделікті тілде де өмір сүріп отырғанын дәлелдейді.

Қазақ этномәдени кеңістігінің мифологиялық бейнесі – ұлттық рухани кодтың өзегі. Бұл бейне тек өткеннің ізі емес, қазіргі мәдени өзіндік сананың тірі бөлігі.

Қазақ халқы табиғатты, аспанды, жерді, суды, отты киелі деп танып, сол арқылы әлеммен рухани байланыс орнатқан.

Сондықтан мифологиялық кеңістік – қазақ мәдениетінің жад картасы, ал оны зерттеу – ұлттық болмысты түсінудің ең терең жолы.

С.Қондыбайдың зерттеулерінде қазақ топонимдерінің (жер-су атауларының) мифтік семантикасы ерекше орын алады. Мысалы, «*Ұмай*», «*Қаратау*», «*Желтау*», «*Көкше*», «*Бөрілі*», «*Қараүңгір*» сияқты атаулар тек географиялық белгі емес, мифтік кодтың көрінісі ретінде қарастырылады.

Ғалым қазақтың дәстүрлі кеңістік жүйесін «*Жоғарғы әлем – Орта әлем – Төменгі әлем*» құрылымына сай жіктеп, оның дүниетанымдық астарын түркілік мифтік модельмен салыстырды. Бұл тәсіл қазақ мәдениетінің терең тамырларын ашуға мүмкіндік берді.

С.Қондыбайдың еңбектерінің басты жаңалығы – қазақ мифологиясын ұлттық мәдениеттің тұтас жүйесі ретінде қарастыруында. Ол мифті әдебиет, тіл, дін, фольклор, археология, этнография, тарих ғылымдарымен тығыз байланыстыра талдады.

Оның еңбектері тек мифтану саласын емес, жалпы қазақ философиясы мен мәдениеттануының методологиялық негізін байытты. Қондыбай ұлттық мифтік сананың ұмыт қалған қабаттарын жаңғырта отырып, қазіргі қазақ мәдениетінің архетиптік негіздерін қайта танытты.

Ғалымның мұрасы – қазақтың рухани генетикасын түсінудің кілті, этномәдени кодымызды ашудың теориялық және символдық базасы.

Серікбол Қондыбай еңбектері қазақ мәдениетінің мифологиялық кеңістігін жаңа ғылыми деңгейде танытты. Оның зерттеулері арқылы мифология тек өткеннің көлеңкесі емес, қазақ рухының, мәдени жадының, дүниетанымдық құрылымының шынайы формасы ретінде қарастырылады.

Қондыбай шығармашылығы ұлттық ғылымның парадигмасын өзгертті: ол қазақ этномәдени кеңістігін дүниетанымдық карта ретінде қайта салды.

